

«Πᾶσι μὲν δὴ πτωχοῖς ἀνοικτέον τὰ σπλάγχνα»
Γρηγόριος Θεολόγος
Σχόλιο ιστορικό και θεολογικό για την «ιερά νόσο» στο Βυζάντιο
Δωρόθεος Β΄ Πολυκανδριώτης,
Μητροπολίτης Σύρου

Εργαστήριο Ανατομίας, Παθολογικής Ανατομίας & Φυσιολογίας –
Διατροφής (Δ/ντης: Καθηγητής Δ. Χανιώτης), E-mail: dchaniotis@uniwa.gr
Τμήμα Βιοϊατρικών Επιστημών, Σχολή Επιστημών Υγείας & Πρόνοιας,
Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής

Τῷ Οικουμενικῷ Πατριάρχῃ
Κ. Βαρθολομαίῳ
Αειθαλοῦς σεβασμοῦ
Υπόμνησις.
Δωρόθεος Β΄, Μητροπολίτης Σύρου.

Πᾶσι μὲν δὴ πτωχοῖς ἀνοικτέον τὰ σπλάγχνα, καὶ τοῖς καθ' ἡντιναοῦν αἰτίαν κακοπαθοῦσι, κατὰ τὴν, χαίρειν μετὰ χαιρόντων, καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων, κελεύουσιν ἐντολήν· καὶ προεισενε κτέον ἀνθρώπους ὄντας ἀνθρώποις τὸν ἔρανον τῆς χρηστότητος, εἴτε διὰ χηρείαν χηρίζοιεν ταύτης, εἴτε δι' ὄρφανίαν, εἴτε ἀποξένωσιν πατρίδος, εἴτε ὠμότητα δεσποτῶν, εἴτε ἀρχόντων θράσος, εἴτε φο 35.865 ρολόγων ἀπανθρωπίαν, εἴτε ληστῶν μαιφονίαν, εἴτε κλεπτῶν ἀπληστίαν, εἴτε δήμευσιν, εἴτε ναυάγιον· πάντες γὰρ ὁμοίως ἐλεεινοὶ, καὶ οὕτω βλέποντες εἰς τὰς ἡμετέρας χεῖρας, ὡς ἡμεῖς εἰς τὰς τοῦ Θεοῦ, περὶ ὧν ἂν δεώμεθα· καὶ τούτων αὐτῶν οἱ παρ' ἄξιαν κακοπαθοῦντες, τῶν ἐν ἔθει τοῦ δυστυχεῖν ὄντων ἐλεεινότεροι· ἐξαιρέτως δὲ τοῖς ὑπὸ τῆς ἱεραῆς νόσου διεφθαρμένοις, καὶ μέχρι σαρκῶν, καὶ ὀστέων, καὶ μυελῶν, ὡς ἢ κατὰ τινῶν ἀπειλή, βεβρωμένοις, καὶ προδοδομένοις ὑπὸ τοῦ μοχθηροῦ, καὶ ταπεινοῦ, καὶ ἀπίστου τούτου σώματος· ᾧ πῶς συνεζύγη, οὐκ οἶδα· καὶ πῶς εἰκὼν τέ εἰμι Θεοῦ, καὶ τῷ πληθῶ συμφύρομαι· ὃ καὶ εὐεκτοῦν πολεμεῖ, καὶ ἀνιᾶ πολεμούμενον· ὃ καὶ ὡς σύνδουλον ἀγαπῶ, καὶ ὡς ἐχθρὸν ἀποστρέφομαι· ὃ καὶ ὡς δεσμὸν φεύγω, καὶ ὡς συγκληρονόμον αἰσχύνομαι· τῆξαι φιλονεικῶ, καὶ οὐκ ἔχω τίνι συνεργῶ πρὸς τὰ κάλλιστα χηρίσω μαι, ὡς εἰδὼς εἰς ὃ γέγονα, καὶ ὅτι δεῖ με πρὸς Θεὸν ἀναβῆναι διὰ τῶν πράξεων.

Γρηγορίου Θεολόγου,
«Λόγος περί Φιλοπτωχίας»

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το τμήμα εκείνο του Τυπικού της Μονής του Παντοκράτορα Κωνσταντινουπόλεως (ΙΒ΄ αι.), το οποίο καθορίζει τη δημιουργία ειδικού ιδρύματος για τους πάσχοντες από την *ιεράν νόσον*¹; *Επεὶ δε και αδελφούς τινας των κατεχομένων τη ιερή νόσω εβουλόμεθα ιδιαζόντως τινι τρόπω αφιερώσαι...*¹².

Το κείμενο μάς δείχνει με σαφήνεια πώς ακριβώς προγραμματίστηκε την λειτουργία αυτού του ιδρύματος ο αυτοκράτορας· σοβαρές όμως δυσχέρειες δημιουργεί ο καθορισμός του περιεχομένου του όρου *ιερά νόσος*, λόγω ακριβώς των

ποικίλων εννοιών που εμφανίζει στα κείμενα. Ενδιαφέρει λοιπόν να προσδιορίσουμε με ακρίβεια ποιους εννοεί ο συντάκτης του «Τυπικού» υπό τη φράση *αδελφούς τινος των κατεχομένων τη ιερά νόσω*.

Λέξεις-κλειδιά: Ιερά νόσος, ιπποκρατικό corpus, λώβη, λελωβημένοι.

Η παλαιότερη γνωστή μαρτυρία του όρου *ιερά νόσος* είναι το **απόσπασμα** 46 του Ηρακλείτου: *την τ' οίησιν ιεράν νόσον έλεγε*³. Τον όρον μνημονεύει και ο 'Ηρόδοτος: *νούσον, την ιερήν ονομάζουσι τινές*⁴.

Στο Ιπποκρατικό *Corpus* οι μαρτυρίες είναι περισσότερες· αναφέρεται ως *ιερή νόσος*⁵, *ιερά νοσήματα*⁶, *Ιερά νοσεύματα*⁷, *ιερόν πάθος*⁸. Οι συγγραφείς της κλασικής εποχής μάς παρέχουν αρκετές πληροφορίες για τις διάφορες εξηγήσεις, που έδωσε η αρχαιότητα στον όρο αυτό. Ο Πλούταρχος αναφέρει: *το δε του ανθίου θαυμασιώτατον έστιν, δν "Όμηρος "ιερον ίχθύν" είρηκε· καίτοι μέγαν τινές οίονται τον ιερόν καθάπερ οστούν ιερόν το μέγα, και την επιληψίαν μεγάλην νόσον ούσαν, ιεράν καλούσιν"*⁹. Ο Γαληνός μάς πληροφορεί: *την επιληψίαν οι παλαιοί και μεγάλην νόσον εκάλουν και πάθος παδίων...., τινές δε Ηρακλείαν αυτήν εκάλεσαν, ούχ ως επιλήπτου του 'Ηρακλέους όντος, άλλ' εοίκασιν ούτοι επονομάζειν ελλογίμοις ονόμασιν αυτην, ωσαύτως γε γνοντες ενδεικτικόν μεγέθους όνομα ποιήσαι την 'Ηρακλείαν· ιερά δε νόσον ένιοι κατά ψευδή δόξαν ωνόμασαν*¹⁰.

Στο *περί ιερής νόσου* του Ιπποκρατικού *Corpus* ο συγγραφέας καθορίζει με σαφήνεια το περιεχόμενο του όρου και διεξοδικά περιγράφει την αιτιολογία της. Θεωρεί ότι ή *ιερά νόσος*, η επιληψία, *ουδέν τι μοι δοκεί των άλλων θειοτέρη είναι νούσων ουδέ ιερωτέρη, αλλά φύσινμεν έχει και αυτή και πρόφασιν, οι δ' άνθρωποι ενόμισαν θείον τι πράγμα είναι υπό απειρίας και θαυμασιότητας, ότι ουδέν έοικεν* *ετέροισιν*¹¹.

Στη συνέχεια περιγράφει την αιτιολογία της νόσου· φρονεί ότι η επιληψία προκαλείται, *όταν επικατέλθη το φλέγμα ψυχρόν επί τον πλεύμονα και την καρδίαν, αποψύχεται το αίμα, αι δε φλέβες προς βίην ψυχόμεναι προς τω πλεύμονι και τη καρδίη πηδώσι, και ή καρδιά πάλλεται, ώστε υπό της ανάγκης ταύτης το άσθμα επιπίπτειν και την ορθοπνοίη*¹².

Από της εποχής του Ιπποκράτους¹³ και του Γαληνού¹⁴ ο όρος *ιερά νόσος* συνδέθηκε άρρηκτα με την επιληψία, ενώ συγχρόνως διατηρήθηκε η πίστη ότι η νόσος αυτή, όπως και άλλες, είναι έργο ενός θείου όντος^{14α}. Μεταγενέστεροι ιατροί, όπως οι Αρεταίος¹⁵, Gaelius Aurelianus¹⁶, Αλέξανδρος από τις Τράλλεις¹⁷, μεταχειρίζονται τον καθιερωμένο όρο *ιερά νόσος*, χωρίς να λαμβάνουν θέση για τα αρχικά αίτια της νόσου.

Ο Αρεταίος εκτός των άλλων μάς δίνει περισσότερες αιτιολογίες: *δοκέει γάρ*

τοίσι ἐς την σελήνην ἀλιτροῖσι ἀφικνεῖσθαι ἢ νόσος· τουνεκεν ιερὴν κικλήσκουσι την πάθην· ἀταρ και δι' ἄλλας προφάσις, ἢ μεγεθος του κακού· ἱερὸν γάρ το μεγα· (ἢ) ἰήσιος οὐκ ἀνθρωπῆις, ἀλλὰ θεῆις, ἢ δαιμονας δοξῆς ἐς τον ἀνθρωπον εισοδου, ἢ ζυμπάντων ομου, την δε ἐκίκλησκον ιερὴν¹⁸. Ο Αλέξανδρος ἀπὸ τις Τράλλεις ἀναφέρει ὅτι ἐκάλεσαν αὐτὰ τούτο (ἐνν. το πάθος) τινες και ιερὰν νόσον διὰ το ιερὸν και τίμιον εἶναι τον ἐγκέφαλον, ἄλλοι δε Ηρακλείαν νόσον διὰ το ἰσχυρὸν και δυσμετάθετον της νόσου¹⁹. Οἱ ἄλλοι

μεγάλοι Βυζαντινοὶ ἰατροί, ὅπως οἱ Ορειβάσιος²⁰, Αἰτίος Ἀμιδηνός²¹ και Παῦλος ο Αιγινήτης²² δεν ἀναφέρουν την *ιερά νόσο*. Η ἐρμηνευτική αὐτή στάση διατηρεῖται ἀμετάβλητη στην Βυζαντινὴ ἰατρικὴ γραμματεία ἀπὸ τον 11^ο μέχρι τον 13^ο αἰῶνα, ὅπως μαρτυρεῖται ἀπὸ τα κείμενα των Ψελλού²³, Συμεὼν Σήθ²⁴, Ἰωάννου Ἀκτουάριου²⁵.

Στα κείμενα ὁμως των ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων και ἱστορικῶν δεν διαπιστώνεται ἡ ταύτιση της *ιεράς νόσου* με την *ἐπιληψία*, ἀλλὰ με την *λέπρα*²⁶. οἱ *λωβοὶ* χαρακτηρίζονται ως *πάσχοντες ἀπὸ την ιερὰ νοσο*²⁷. Αὐτὴ ἡ ἀλλαγὴ της σημασίας του ὀρου ἀποδεικνύεται καταρχὰς ἀρνητικὰ μέσα ἀπὸ περιγραφές ἐπιληπτικῶν καταστάσεων. Τουλάχιστον ἕξη αυτοκράτορες υπέφεραν ἀπὸ ἐπιληψία χωρὶς να γίνεται λόγος για την *ιεράν νόσον* κατὰ την περιγραφὴ της ἀρρώστιας τους. Η θετική ἀπόδειξη προκύπτει ἀπὸ ἐκφράσεις, στις οποίες ρητὰ ταυτίζεται ἢ *ιερά νόσος* με τὴ *λέπρα* (*Λώβη*, *Λέπρα*, *Ελεφαντίασις*), ἢ φαίνεται αὐτὸ ἀπὸ τα συμφραζόμενα²⁷. Οἱ συγγράφεις ομιλοῦν περὶ *λεπρών*²⁸ ἢ *λωβών*²⁹ ἢ *κελεφών*³⁰ ἢ *πασχόντων ὑπὸ ἐλεφαντίας*³¹ ἢ πολλὰς φορές και *λαζάρων*³².

Οἱ ὀροι *λώβη* ἢ *λελωβημενοι*, ὅταν δε συνδέονται με τὴν *ιερά νόσο*, σημαίνουν κατὰ κανὸνα μια νοσηρὴ κατάσταση, ἡ ὁποία οφείλεται σε διάφορες αἰτίες, ὅπως τραυματισμοὶ του σώματος, τιμωρίες ἀκρωτηριασμοῦ, συγγενεῖς διαμαρτίες περὶ τὴν διάπλαση κ.ά. Ἐνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα για το διπλὸ νόημα της *λώβης* προσφέρει ο Γρηγόριος Νύσσης³³. Στο κείμενο αὐτὸ γίνεται λόγος για τα οἰδήματα που ἐπεκτείνονται σε ὅλο το σῶμα και καταστρέφουν τα μέλη και τα αἰσθητήρια ὀργανα· περαιτέρω ομιλεῖ για τις συγγενεῖς διαμαρτίες περὶ τὴν διάπλαση. Λεπτομερὴ περιγραφὴ μὰς παρέχει ο Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς στον ΙΔ' λόγο *περὶ φιλοπρωχίας*: *ὑπὸ της ιεράς νόσου διεφθαρμέναις και μέχρι σαρκῶν και οστέων και μυελῶν ως ἡ κατὰ*

τινών απειλή βεβρωμενοι³⁴. 'Ο ίδιος ομιλεί περί των λωβών ως νεκρών προ του θανάτου³⁵.

Για τη θεραπεία των λωβών συγκροτήθηκαν «λωβοκομεία». Στο *Συναξάριον της Εκκλησίας της Κων/λεως* αναφέρονται τα εξής για τη δημιουργία του λωβοκομείου του Ζωτικού³⁶ κατά την εποχή του αυτοκράτορος Κωνσταντίου: *λέγεται δε κατά τας ημέρας ταύτας ενσκήψαι την ιεράν νόσον, ως τη νόσον της λελωβημενης λέπρας, ανεγείραι οίκον μέγιστον τοις λωβοίς³⁷*. Τους ασθενείς (λωβούς) του λωβοκομείου μνημονεύουν οι Λέων Διάκονος³⁸ και Ι. Ζωναράς³⁹. Στην αναφορά τους διακρίνεται με σαφήνεια ή ταύτιση της λέπρας με την *ιεράν νόσον: των λελωβημένων νοσοκομείον των δε τη ιερή νόσω καμνόντων και τοις τα σώματα λελωβημένοις εκ της ιεράς νόσου*. Την ίδια σύμπτωση διαπιστώνει κανείς στα κείμενα των Προκοπίου⁴⁰, Σωφρονίου⁴¹ και Συμεών Μεταφράστου⁴². Από τον 13ο αιώνα έχουμε την μαρτυρία του Θεοδώρου Μετοχίτη⁴³. Επίσης, ένας άνωνμος σχολιαστής ονομάζει *αλφούς*, ήτοι *λελωβημένους*, τους πάσχοντες από την *ιεράν νόσον*⁴⁴.

Είναι γνωστή από πολλές περιγραφές των πηγών ή δραματική ζωή των λωβών. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά τις πράγματι συγκλονιστικές περιγραφές των Γρηγορίου Θεολογου⁴⁵, Γρηγορίου Νύσσης⁴⁶, Ιωάννου Χρυσοστομου⁴⁷, Βασιλείου Καισαρείας⁴⁸, κ.α. Θεωρούνται γενικώς ως *νεκροί προ του θανάτου και εν αισθήσει τα των νεκρών δυστυχούντες⁵⁰*. Ο χριστιανισμός με την φιλανθρωπία απεκατέστησε γέφυρα ουσιαστικής επικοινωνίας, αγάπης και ενδιαφέροντος με αυτή την κοινότητα των *απερριμένων⁵¹*. Οι λωβοί καθίστανται τώρα αντικείμενο αγάπης⁵¹. Με βάση αυτή την καινούργια αντίληψη οι Βυζαντινοί χαρακτηρίζουν την λέπρα ως *ιερά νόσο*.

Έπειδή το επίθετο *ιερός* σημαίνει κυρίως καθετί το οποίον έχει σχέση με το Θεϊόν, μπορούσε να χρησιμοποιείται από τους χριστιανούς για την λέπρα, ενώ μέχρι τώρα σχετιζόταν με την επιληψία, η οποία εθεωρείτο θεϊκή τιμωρία. Η λέπρα, ως ανίατη νόσος, θεωρείται τώρα ως μία δοκιμασία που επιβάλλει ο Θεός στους Ανθρώπους, ο δε «λεπρός» ως αντικείμενο της ανθρώπινης αγάπης. Απεναντίας οι επιληπτικοί και οι άλλοι ψυχικά άρρωστοι πιστεύεται ότι κατέχονται από τον δαίμονα και γι' αυτό η νέα σημασία της *ιεράς νόσου* δεν ταίριαζε σε αυτούς. Στα κείμενα με πολύ σαφήνεια τονίζεται αυτή ή διαφορά: λέγει χαρακτηριστικά ο Ιωάννης της Κλίμακος: *οι μεν δαιμονάν ηύχοντο· οί δε τη ιερά περιπεσειν νόσω εδυσώπουν τον Κύριον⁵²*.

Αυτή η διαφοροποίηση του περιεχομένου της σημασίας του όρου *ιερά νόσος* οδηγεί στο ερώτημα τι είδους ήταν το ειδικό ίδρυμα που δημιούργησε ο αυτοκράτορας Ιωάννης Β΄ Κομνηνός πλησίον του Νοσοκομείου του Παντοκράτορος. Επειδή στο «Τυπικό» γίνεται λόγος για *αδελφούς τινας των κατεχομένων τη ιερά νόσω*, η σχετική περί το θέμα βιβλιογραφία χωρίς καμιά αμφιβολία δέχεται ότι το ειδικό αυτό ίδρυμα ήταν ένα *Ασυλο για επιληπτικούς ειδικώς και για ψυχικά αρρώστους γενικώς*⁵³. Ωστόσο, οι μαρτυρίες του εμπειρικού υλικού των πηγών βεβαιώνουν ότι πρόκειται για *λωβοκομείο, λεπροκομείο*.

Το κείμενο του «Τυπικού» αναφέρει τα εξής: *Επί δε και αδελφούς τινάς των κατεχομένων τη ιερά νόσω εβουλόμεθα ιδιαιζόντως εν τινι τόπω αφιερώσαι και την οικονομίαν αυτών και παντοίαν παράκλησιν και διοίκησιν από τινων προσόδων αφορίσαι προς το είναι αυτούς ανενόχλητον, έδοξε δε το μεν εν τη πόλει τον τοιούτον τόπον της τούτων καταμονής και διαγωγής αφορισθήναι διά το συγκεχυμένον των οικήσεων τοις εκ γειτόνων οικούσι φανήναι δυσχερές και δυσπροσιτον, το δε περί τον τόπον εξ' αρχής αφιερωθέντα τη όλη ταύτη συστοιχία των αδελφών γενέσθαι τοις παρ' ήμών τασσόμενας τοιούτας καταπαθέσιν αρρώστοις ιδιοτάτην οικονομίαν εφάνη φορτικόν τω τοιούτω συστηματι· διά τούτο προς την τοιαύτην οικονομίαν απείδομεν, οικοδομήσαι μεν ιδιαιτάτην κατοικίαν σύνεγγυς των ετέρων τρίκλινων, εν οίς οί αδελφοί νυν διάγουσι, και μάλιστα πλησιάζουσιν τω γηροκομείω του βασιλέως κυρού Ρωμανού λόγω των παρ' ήμών τασσομένων καταπαθών αδελφών, την δε υπέρ αυτών αναλίσκεσθαι μέλλουσιν πρόσδοτον κοινές αφιερώσαι και αναθέσθαι μετά των άλλων προσόδων, ας έχουσι νυν οι τοιούτοι εν Χριστώ ημών αδελφοί, ως αν γίνηται και η τούτων οικονομία κοινώς παρά του οικονομούντος την πρόνοιαν και διοίκησιν των όλων τούτων καταπαθών αδελφών. Και ει μεν ιδικωτέρας εντεύθεν αξιούμεθα μνήμης παρά του τοιούτου ιερού και θείου συντάγματος, ως περί τας προς το ζην αυτών αφορμάς κοινώς και αυτοί μετά των λοιπών φροντιστών της τούτων ευετηρίας συμφροντίσαντες άμα και συμπονήσαντες χάρις της περί ημάς ευγνωμοσύνης αυτών· εί δε ίσως κατά τινα τρόπον καταρραθυμήσαι θελήσουσι της υπέρ ημών ιδικωτέρας εντεύξεως, και ούτως θαρρούμεν τω αγαθώ μισθαπόδοτη Θεώ μη στερηθήναι του υπέρ της τοιαύτης φροντιδος μισθού.*

Μάταια αναζητά κανείς, εκτός από την *ιερά νόσο*, στο κείμενο ένα σημείο,

στοιχείο συνδέσεως με την επιληψία και τους επιληπτικούς. Όπως, επίσης, καμιά αναφορά δεν γίνεται στο «Τυπικόν», ότι το ειδικό ίδρυμα είχε ως σκοπό την συγκέντρωση των επιληπτικών για να προστατευθεί, το Νοσοκομείο και η Μονή από τις φωνές και κρίσεις τους.

Το ερώτημα που ανακύπτει είναι, μήπως ο αυτοκράτορας από την φράση *αδελφούς τινας των κατεχομένων τη ιερά νόσω* εννοούσε και την επιληψία; Φαίνεται όμως εξαιρετικά απίθανο. Πώς ήταν δυνατόν να χρησιμοποιήσει, αντίθετα με την κοινή αντίληψη, μία έννοια που από αιώνες είχε εγκαταληφθεί;

Το νόημα του κειμένου εδραιώνει τη βεβαιότητα ότι πρόκειται για την λέπρα. Εκτός από το *λωβοκομείον* του Οσίου Ζωτικού δεν υπήρχαν άλλα τότε στην Κωνσταντινούπολη, εξ' όσων μέχρι τώρα γνωρίζουμε, ιδρύματα για λεπρούς. Σε μια πόλη, της οποίας ο πληθυσμός⁵⁵ αυξήθηκε σέ 800.000 τον 12^ο αιώνα, από 400.000 που ήταν τον 4ο αιώνα, το ίδρυμα του Ζωτικού δεν επαρκούσε. Ήταν λοιπόν επείγουσα ανάγκη, αναγκαίο αίτημα, να καλυφθεί αυτή ή έλλειψη. Ο κίνδυνος της μεταδόσεως της νόσου και της μόλυνσεως ήταν ήδη γνωστός. Είναι γι' αυτό κατανοητό ότι ο πληθυσμός έπρεπε να προστατευθεί και οι λεπροί να συγκεντρωθούν σ' ένα ειδικό χώρο, ώστε να αποκλεισθούν οι δυνατότητες μόλυνσεως και μεταδόσεως της νόσου. Το ειδικό αυτό ίδρυμα ήταν άμεσα συνδεδεμένο με το Νοσοκομείο της Μονής του Παντοκράτορος. Σε μία οξεία νόσο το Νοσοκομείο έστελνε έναν ιατρό, ο οποίος και καθόριζε τη μεταφορά στο Νοσοκομείο. Το *Τυπικόν* μάς πληροφορεί ότι το ειδικό αυτό ίδρυμα για τους λεπρούς βρισκόταν *σύνεγγυς των ετέρων τρικλίνων, εν οίς οι αδελφοί νυν διάγουσι, και μάλιστα πλησιάζουσιν τω γηροκομείω του βασιλέως κυρού Ρωμανού*. Η θέση αυτή του γηροκομείου μάς είναι άγνωστη. Οπωσδήποτε, όμως, θα βρισκόταν πλησίον του Νοσοκομείου με το οποίο ήταν συνδεδεμένο διοικητικά και τοπικά. Επομένως, ελάχιστα μακριά, ώστε να εξασφαλίζεται ή ησυχία των άρρωστων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο χαρακτηρισμός *των κατεχομένων την ιερά νόσω* ως *ιερού και θείου συντάγματος* και η επίσημη παρότρυνση *τας προς το ζήν αυτών αφορμάς συμφροντίσαντες και συμπονήσαντες, χάρις της περί ημάς ευγνωμοσύνης αυτών... και ούτως θαρρούμεν τω αγαθώ Θεώ μη στερηθήναι του υπέρ της τοιαύτης φροντίδος μισθού*.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΤΥΠΙΚΟΝ, 1390-1413
2. ΤΥΠΙΚΟΝ, 1390-1392
3. ΔΙΟΓΕΝΟΥΣ ΛΑΕΡΤΙΟΥ, IX, 7
4. ΗΡΟΔΟΤΟΥ, Ιστοριών Γ 33
5. ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, *Περί φουσών*, VI 110, 14. 112, 14 Clittré.
6. ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, *Περί ιερής νόσου*, 1, 9.11, 3,2.
7. ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, *περί αέρων*, 4,21.
8. ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, *περί ιερής νόσου*, 2,7.
9. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ, *Πότερα των ζώων φρονιμότερα* 981 d.
10. ΓΑΛΗΝΟΥ, *Corpus Med. Graecorum XVII 2*, 341 Kuhn.
11. Μπορούσε ακόμη, ο συγγραφέας του *Περί ιερής νόσου*, να φτάσει μέχρι του σημείου να αρνηθεί πως μια ασθένεια είναι πιο *θεία* από κάποια άλλη, υποστηρίζοντας πως κάθε ασθένεια είναι *θεία*, επειδή αποτελεί μέρος της θείας τάξης, αλλά επίσης κάθε ασθένεια *έχει* φυσικές αιτίες, που μπορεί να ανακαλύψει το ανθρώπινο λογικό, *πάντα θεία και πάντα ανθρώπινα*. ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, *Περί ιερής νόσου 18*, VI, 394.9 Littré. Αλλά ούτε και οι ιατρικές γνώμες φαίνεται να συμφωνούν όλες πάνω στο θέμα αυτό. Ο συγγραφέας του Ιπποκρατικού *Προγνωστικού* φαίνεται να πιστεύει ότι μερικές ασθένειες έχουν μέσα τους *κάτι το θείο* (I, II, 112.5 Littré). Παρά την αντίθετη γνώμη του Nestle, Griech. Studien, σελ. 522 κ. εξής, φαίνεται πως έχουμε εδώ μια διαφορετική άποψη από εκείνη που υπάρχει στο *περί ιερής νόσου*. Οι *Θείες ασθένειες* αποτελούν μιαν ειδική κατηγορία και είναι σημαντικό να τις γνωρίζει ο ιατρός, επειδή δεν θεραπεύονται με ανθρώπινα μέσα. Η μαγική θεραπεία της επιληψίας στην πραγματικότητα δεν σταμάτησε ποτέ. Ο Αλέξανδρος από τις Τράλλεις αναφέρει πώς

μερικοί χρησιμοποιούν φυλακτά και μαγικές συνταγές για να θεραπεύσουν την επιληψία, όχι δίχως επιτυχία (I. 557 Puschmann).

12. ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, *Περί ιερής νόσου* 9, 3-7.

Σε αντίθεση με τον συγγραφέα του *Περί ιερής νόσου* ο συγγραφέας του *Περί φουσών* (VI 112,13 Littre) υποστηρίζει ότι στην επιληψία έχουμε παρεμπόδιση της κυκλοφορίας του αίματος από τον αέρα: «φημί δε την ιερήν νόσον ὡδε γίνεσθαι ὅταν πνεύμα πολύ κατά παν το σώμα παντι τῷ αἵματι μιχθή, πολλά εμφράγματα γίνεται πολλαχὴ κατά τας φλέβας επειδάν οὖν ες τας παχείας και πολύαιμους φλέβας πολὺς αἴρ βρίση, βρίσας δε μείνη, κωλύεται το αἷμα δεξιέναι ἡ μεν οὖν ἐνέστηκε, τῆ δε νωθρῶς διεξέρχεται, τῆ δε θάσσον ανομοίης δε τῆς πορείης τῷ αἵματι διά του σώματος γενομένης, παντοίαις ανομοιοτητες ἅν γάρ σώμα πανταχόθεν ἔλκεται και τετίνακται τα μερέα του σώματος υπηρετέοντα τῷ ταραχῷ και θορύβῳ του αἵματος, διαστροφαί τεωπάντοται παντοίως γίνονται ἡ κατά δε τούτον τον καιρόν ἀναίσθητοι πάντων εἰσίν, κωφοί τε των λεγομένων τυφλοί τε των γινομένων, ἀνάλητοι τε προς τους πόνοους ἡ οὕτως ο αἴρ ταραχθεῖς ἀνετάραξε το αἷμα και ἐμίηνεν. Αφροί δε διά του στόματος ἀνατρέχουσιν εἰκότως ἡ διά γάρ των φλεβῶν διαδύνων ο αἴρ, ἀνέρχεται μεν αὐτός, ἀνάγει δε μεθ' εαυτού το λεπτότατον του αἵματος».

13. Βλ. V, WILAMOWITZ, *Griechisches-Lesebuch*, Text II, Harbband, σελ.269

14. ΓΑΛΗΝΟΥ, *Corpus Med. Graecorum*, 5, 10, 2, 23 σελ. 348

14a. Για τη σύγκριση που επικρατούσε στη λαϊκή σκέψη διαφόρων περιόδων σχετικά με την επιληψία και την δαιμονική κατοχή βλ. την περιεκτική ιστορική μονογραφία του O. Temkin, *The Falling Sickness*, Baltimore 1945, σελ. 15, 84, 138.

15. ΑΡΕΤΑΙΟΥ, *Περί αιτιών και σημείων χρονίων παθών* 4, *Corpus Medicorum Graecorum* II 38, 26.

16. AELIUS AURELIANUS, *On chronic Diseases*, I, IV, σελ. 478, εκδ. I.E. DRABKIN 1950.

17. F. BRUNET, *Oeuvres médicales d' Alexandre de Tralles*, τόμ. II, σελ. 182, Paris 1936.

18. ΑΡΕΤΑΙΟΥ, *Περί αιτιών και σημείων χρονίων παθών* 4, *Corpus Medicorum Graecorum* II, 38, 26.

19. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΤΡΑΛΛΕΩΝ, I, 15 Puschmann.
20. Corpus, 6, 3 VIII 3, σελ. 245.
21. Corpus, 8, 1 VIII, σελ. 303 passim.
22. Corpus, 9, 1 VIII, σελ. 152.
23. J.L. IDELER, *Psychi et Medici graeciminores*, Berlin 1841-1842, τόμ. 1, σελ. 225.
24. J.L. IDELER, II, 283-285
25. J.L. IDELER, II, 454, 455
26. Βλέπε ενδεικτικώς: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ, MIGNE P.G. 36, 580. ΛΕΟΝΤΟΣ ΔΙΑΚΟΝΟΥ, *Ιστορία*, 99, 20 178, I. ΝΕΙΛΟΥ ΑΣΚΗΤΟΥ, *Νόθα συγγράμματα*, MIGNE P.G., 79, 877. ΣΥΜΕΩΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ, *Βίος οσίου Θεοδοσίου*, MIGNE P.G. 114, 496. ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΛΙΜΑΚΟΣ, MIGNE P.G. 88, 776. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, MIGNE P.G. 47, 490· 62, 243. ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, MIGNE P.G. 87³, 3468. ΛΑΟΝΙΚΟΥ ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗ, *Απόδειξις ιστοριών*, 1, 137. (Darko).
27. Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕ, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, Αθήναι 1948, τόμ. Β1, σελ. 147.
28. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ,
29. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ, ό.π., 99, 777 κ.εξής.
30. Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕ, ό.π., σελ. 147.
31. I. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, MIGNE P.G. 47, 490· 62, 243.
32. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΥ, *Περί Βασιλείου Τάξεως*, 2, 243. Έκδοση Bonn.
33. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, MIGNE P.G., 46, 140.
34. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΥ, *Περί Φιλοπρωχίας*, MIGNE P.G., 35, 865. Επίσης: «μη την αυτών λώβην βλέπουσιν» MIGNE P.G., 36, 1330. MIGNE P.G. 36, 578· 36, 580· 117, 801.
35. MIGNE P.G. 36, 580.
36. Βλ. MIGNE P.G. 147 CLVII, 568 A, 597B, ΚΕΔΡΗΝΟΣ, I, 699, έκδοση Bonn και P.G. 121, 764, ΛΕΩΝ ΔΙΑΚΟΝΟΣ, 99 έκδοση BONN και P.G. 117, 801.
37. SYNAXARION ECCLESIAE CONSTANTOPLE, Bruxelles 1902, 31 Δεκεμβρίου.
38. ΛΕΟΝΤΟΣ ΔΙΑΚΟΝΟΥ, *Ιστορία*, VI, 5.

39. Ι. ΖΩΝΑΡΑ, *Επιτομή ιστοριών*, XVII, 12.
40. ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ, *Περί κτισμάτων I*, 9.: «η νόσος τα ανήκοντα ελωβήσατο».
41. ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ, MIGNE P.G. 87³, 3468-9: «την ιεράν έχοντι νόσον...ελεφαντιάσεως νόσημα».
42. ΣΥΜΕΩΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ, *Βίος του οσίου Θεοδοσίου*, MIGNE P.G., 114, 496: «νόσος η μελών πήρωσις τρύχουσα ην και αυτή γε η ιερά το βαρύτατον».
43. ΣΑΘΑ, *μεσαιωνική Βιβλιοθήκη I*, 145: «τοις τε υπό της ιεράς νόσου πάντα τον βίον εαυτών απογνούσι».
44. DINDORF I, 167.
45. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ, MIGNE P.G. 36, 580.
46. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ, MIGNE P.G. 46, 477.
47. Ι. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, MIGNE P.G. 55, 515.
48. ΠΑΛΛΑΔΙΟΣ, MIGNE P.G. 34, 1018, 1019.
49. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ, MIGNE P.G. 36, 580.
50. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ, MIGNE P.G. 46, 480.
51. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ, MIGNE P.G. 35, 864.
52. ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΛΙΜΑΚΟΣ, MIGNE P.G. 88, 776.
53. Οι περισσότεροι των ερευνητών δέχονται ότι το ίδρυμα για τους πάσχοντες από την *ιεράν νόσον* δεν ήταν λωβοκομείον, λεπροκομείο, αλλά τρόπον τινά ψυχιατρική κλινική για τους πάσχοντες από ψυχικά νοσήματα γενικώς και επιληπτικούς ειδικώς. Βλ. E. JANSELME- L. OECONOMOS, *Les oeuvres, à assistance et les Hopitaux byzantins au siècle des Commènes*, Anvers 1920 (1921), σελ. 239, 254. A. HERGES, *Le Monastère du Pantocrator à Constantinople*, "Echos d' Orient", 2 (1898-1899), σελ. 82. F. CHALADON, *Les Commènes*, Paris 1912, τόμ. II, σελ. 34. L. OECONOMOS, *La vie religieuse dans l' empire des Commènes et des Anges*, Paris 1918, σελ. 210. G. SCHREIBER, *Gemeinschaften des Mittelalters*, Muenster 1948, σελ. 19, 24. H. DELEHAYE, *Byzantium*, σελ. 154, D.J. CONSTANTELOS, *Byzantine Philanthropy and Social Welfare*, N. Brunswick-N. Jersey 1968, σελ. 179 κ.α. Συστηματική ανάλυση των πληροφοριών του Τυπικού για την *ιεράν νόσον* και το ειδικό ίδρυμα για τους πάσχοντες από αυτήν βεβαιώνει τη γνώμη ότι πρόκειται περί λωβών και λωβοκομείου. Ωστόσο, αξίζει να τονίσουμε ότι οι περισσότεροι μελετητές του «Τυπικού» πλην της μετά σπουδής μεταγραφής συμπερασμάτων, θεώρησαν δεδομένη

και για τους Βυζαντινούς την ταύτιση με την επιληψία.

54. R. JANIN, *Eglises et Monastères de Constantinople*, Paris 1953, σελ. 578-579.

55. D. JACOBY, *La population de Constantinople à l' époque byzantine*, "Byzantion, 31 (1961) σελ. 81-109.

Πᾶσι μὲν δὴ πτωχοῖς ἀνοικτέον τὰ σπλάγχνα

Gregory Theologian

Historical and theological commentary on the "sacred disease" in Byzantium.

Dorotheos B' Polycandriotis_B

Bishop of Syros

University of West Attica, School of Health and Care Sciences

Department of Biomedical Sciences

Abstract

Of particular interest is the part of the Typikon of the Monastery of Pantokrator of Constantinople (14th century), which specifies the creation of a special institution for those suffering from the sacred disease. *Επί δε και αδελφούς τινας των κατεχομένων τη ιερή νόσω εβουλόμεθα ιδιαζόντως τινι τρόπω...*

The text shows us clearly how exactly the emperor planned the operation of this institution; however, the determination of the content of the term *holy disease* creates serious difficulties, precisely because of the various concepts that appear in the texts. It is therefore of interest to determine precisely whom the author of the "Typikon" means by the phrase "brothers of those who are possessed by the sacred disease."

Key words: Sacred disease, hippocratic corpus, lobe.